

ЗБОРНИК РАДОВА ГЕОГРАФСКОГ ФАКУЛТЕТА
BULLETIN OF THE FACULTY OF GEOGRAPHY

ГОДИНА 2004.

СВЕСКА ЛП

YEAR 2004.

TOME LP

UDC 581.5:338.48 (497.11)

*Прегледни, теоријско
методолошки рад*

**ОДРЖИВИ ТУРИЗАМ – УТИЛИЗАЦИЈА ПРОСТОРА
ПЛАНИНСКИХ ПОГРАНИЧНИХ РЕГИЈА
НА ПРИМЕРУ СТАРЕ ПЛАНИНЕ**

Марко В. Милошевић, Мирослав Маркићевић*

Извод: Погранични простори Србије, а нарочито планински, представљају њене најнеразвијеније крајеве. Узроци су политичке и економске природе: форсирана индустријализација и урбанизација након Другог светског рата, политичка изолација од суседних држава (баријерна функција границе) и усмеравање привредног и демографског развоја ка великим градовима, динамичним демографским и економским центрима. Један од најочигледнијих примера за ово је Стара планина, Одговор државе на проблеме пограничних крајева најчешће није адекватан. Раније стратегије и планови развоја бавили су се могућностима ревитализације пограничних простора са становишта жељеног, а не реалног социо-економског стања, због чега никада нису реализоване. У том смислу, рад се не бави ревитализацијом ових простора, која би подразумевала повратак становништва и оживљавање насеља јер је она немогућа, него реутилизацијом расположивих ресурса (природних и антропогених) територије.

Кључне речи: погранична регија, реутилизација насеља, одрживи развој, ловни туризам.

Abstract: Boundary regions of Serbia, especially mountainous, are among the least developed regions in the country. The causes for this have political and economical origins: encouraged industrialization and urbanization after the Second World War, policy of isolation from the neighboring countries (barrier function of a border), and directing of economic and demographic development towards big towns, dynamic demographic and economic centers. One of the most obvious examples of this process is Mt. Stara Planina. The answers of the state authorities to the problems of boundary regions are mostly inadequate. Earlier strategies and development plans dealt with the possibilities of *revitalization* of boundary regions, from the aspect of desired, instead of real socio-economic condition, and therefore they were never really accomplished. Regarding this fact, this paper does not deal with *revitalization* of these areas (which would mean the return of population and revival of the settlements), because it would be impossible, but more likely with *reutilization* of available resources (natural and

* Рецензију урадио проф. др Милутин Љешевић

anthropogenic). One of the most significant directions is the development of hunting tourism, as the only form of sustainable tourism appropriate for this area.

Key words: boundary area, revitalization, reutilization, sustainable tourism, hunting tourism.

ПОЛИТИЧКО-ГЕОГРАФСKE ДЕТЕРМИНАНТЕ ПЛАНИРАЊА

Погранични простори Србије, а нарочито планински, спадају већином у неразвијене крајеве. Ови простори већ традиционално представљају економски периферне, демографски празне и политички нестабилне територије. Многи истраживачи, бавећи се овим просторима, изучавали су парцијално процесе иманентне овим пределима, при чему су оправдање за једне процесе проналазили у другим процесима (нпр: деаграризацију везују за депопулацију) увлачећи се у неразмрсиво коло логичке грешке *цирцулус витиосус*. Међутим, једним дубљим аналитичким приступом, сви процеси као и њихови трендови би се могли посматрати као интеракција *границе* и *географских* (физичко- и друштвено-географских) субсистема. Граница као политичка творевина и артефакт на терену су, са друге стране, веома битне из безбедносних разлога и без њих држави прети хаос и ентропија људских, материјалних и финансијских ресурса (Грчић, М., 2000). Из овога прозилази да кривца не треба тражити у самој појави границе, већ у њеној функцији баријерности, где реверзибилним односом границе (односно квалитета њене функције, степена баријерности) и предела настаје погранична регија или пригранична регија.¹

У овом раду је развој пограничних регија представљен на примеру Старопланинског краја, на граници према Бугарској која има изразиту баријерну, фронтовску улогу. Најзначајније прекретне тачке у прошлости који су овај крај у свести тамошњег становништва претворили у планинску тврђаву према једном од (како то оно перципира) највећих непријатеља: српско-бугарски рат из 1885. године, други балкански рат, први и други светски рат,

¹ **Погранична регија** је функција фронтовских и баријерних граница. Просторно се манифестује привредном депресијом, емиграцијом и депопулацијом. **Пригранична регија** је функција филтрирајућих и контактних граница. Овде као последица позитивних билатералних политичко-економских односа граничне локације постају привлачне и индукују ефекат привлачења развојних импулса и повезивања у један трансгранични регион

криза након резолуције Информбироа 1948. године, и др. Низак степен заинтересованости локалног становништва за валоризацију ове планине већим делом је резултат поменутог опште друштвеног става према несигурној граници (ИАУС, 1988). Ово је потврђено и анкетирањем становништва у селима Алдинац, Дрвно и Балта Бериловица, које су аутори овог рада спровели у августу 2003. године са групом студената из Истраживачког друштва „Бранислав Букуров” при Департману за географију, туризам и хотелијерство ПМФ-а у Новом Саду. Већина испитаника (66% од 73 испитаника) на питање „Да ли сматрате да треба остварити сарадњу са Бугарском у заштити и унапређењу Старе планине” одговорила је негативно, а само 13% дало је недвосмислени позитиван одговор. Тако је временом у пограничном простору створена тампон зона дубине 10 до 20 км, која је била строго контролисана и фактички замрзнута за провредни развој и кретање људи. Таква функција границе није остала индиферентна на околни простор, већ је изазвала одређене пејсажне трансформације (објективна трансформација) као и психоперцептивну девалвацију простора (субјективна трансформација). У светлу историјских догађаја овај простор се може означити и као *фронтниер регион*, који не имплицира само ефекат границе, него и економску периферију (изолованост и запостављеност) и политичку излованост. Историјски континуитет фронтних граница имао је за последицу „урастање” границе у културни пејсаж (Грчић, М., 1992), што се просторно манифестовало центрипеталном просторном структуром.

Функције границе, међутим, не смеју да буду статичне хронолошко-спациолошке творевине, већ појаве на које утичу билатерални односи две државе, тако да полазна основа планирања пограничних регија треба да буде став да су оне *отворени системи*² који се не могу решити без билатералне или мултилатералне сарадње. Стварање позитивне политичке атмосфере имаће за последицу дефункционализацију дотадашње границе, тј. лагану трансформацију ка приграничној регији која сада постаје пол развоја, а не периферија. Најчешћи принципи интеграције су саобраћајна инфраструктура, водопривредни проблеми, непоклапање

² Досадашња пракса је показала да планинска погранична подручја нису имала адекватан третман планирања. Планирање ових подручја је најчешће разматрано у оквиру регионалних планова и планова недовољно развијених подручја. Другим речима, питања о овим посторима су разматрана у саставу општих питања о развоју (Којовић, М., 1987).

етничких и административних граница. Међутим, ни један од наведених принципа не може бити основа интеграција планинских пограничних регија. На Старој планини су изражени проблеми не само политичке, етничке, већ и физичко-географске дивергенције, те се као једини интегративни фактор намеће заштита биодиверзитета. Другим речима, интеграцијом простора Старе планине на основу заштите биодиверзитета не треба очекивати трансформацију овог простора у светлу теорија поларизованог развоја, већ реутилизацију ресурса овог простора, што је појам значајно ужег обухвата.

ПРИНЦИПИ ИНТЕГРАЦИЈЕ

Планински организми одликују се невеликим ареалима због уске еколошке валенце, тако да и минимална промена интензитета одређених фактора, изазвана антропопресијом, може да доведе до смањења бројности полулације, па и до њеног изумирања; стога, биљне заједнице које су угрожене, па због тога законом угрожене постају снажан интегративан фактор простора са обе стране границе. Различити режими заштите, условљени баријерношћу границе, угрожавају типску хомогеност ареала што доводи до сукцесије и ентропије екосистема. Једном нарушени екосистеми тешко се опорављају после антропопресије, због ограничења еколошких могућности (уске еколошке валенце). Потписивање Декларације о проглашењу билатералног парка мира „Стара планина” у Чипровицама 1996. године између Републике Србије и Републике Бугарске указује на процесе дефункционализације баријерне границе. На основу реченог, може се закључити да основни принцип трансграничне сарадње на примеру Парка природе „Стара планина” треба да буде очување биодиверзитета који би се заснивао на следећим принципима (Љешевић, М., 1994):

- **принцип екосистемске потпуности**, који подразумева да функционисање, проток материје и енергије не сме бити прекинут или смањен постојањем административне границе;
- **принцип очувања зоне утицаја**, подразумева обезбеђење не само једнствености екосистема, већ и зоне која на њега може да утиче;
- **принцип очувања услова одржања животних функција**, подразумева да не сме да се наруши континуитет одржавања

животних функција, пре свега миграција животиња са једне на другу страну административне границе;

- **принцип физичког континуитета**, подразумева искључивање изградње одређених грађев-инских објеката (зидова, заштитних мрежа) који би представљали дисконтинуитет у екосистему;

- **принцип јединствене заштите**, подразумева да заштићени предели и ендемореликтне врсте чији се ареали протежу са једне и са друге стране границе морају имати јединствен режим заштите. У супротном, може доћи до сукцесије и ентропије система.

Љешевић (1994) и Грчић (2000) наведене принципе у својим радовима третирају као принципе разграничења држава. Како су границе углавном наслеђене (детерминисане етничким и историјским принципима), еколошки принципи разграничења држава имају само спекулативни карактер. Међутим, то не значи да ове принципе треба у потпуности одбацити; они треба да представљају принцип интеграције брдско-планинских пограничних подручја, те њиховог индивидуализања у једну трансграничну регију, а према државама на чијој територији се налазе. Оваквим приступом би се успоставио јединствен мониторинг као и заштита бројних ендемичних врста флоре и фауне, као и специфичних екосистема, означених као значајна светска подручја за очување укупног биодиверзитета планете, због чега је Парк природе „Стара планина” предложен за уписивање на листу светске природне баштине под заштитом УНЕСЦО-а (програм *Ман анд Биосфера*).

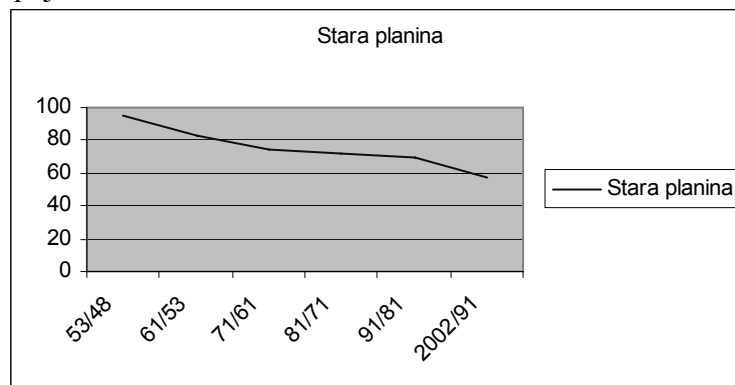
СТАНОВНИШТВО СТАРОПЛАНИНСКОГ КРАЈА

Због периферног географског положаја, неповољних природних услова (планински и високопланински предели ограничених капацитета за развој пољопривреде) и сложених историјских прилика, Старопланински крај представља изразито депопулациону регију.

Простор Парка природе „Стара планина” обухвата 50 насеља на територији 4 општине (Зајечар, Књажевац, Пирот и Димитровград) у три краја: Заглавак (на северу), Висок (у централном делу) и Видлич (на југу). Највећи пад броја становника у периоду 1948-2002. бележе насеља: Репушница (индекс који представља однос броја становника 2002. године према броју

становника 1948. године износи: 1,6), Татрасница (индекс: 2,6), Велика Лукања (индекс: 3,1), Габровница (индекс: 3,4) (Попис 2002, књига 9).

Кретање броја становника илуструјемо кретањем индекса промене броја становника:



Приказ 1. Ланчани индекси промене броја становника у селу Алдинац (Попис 2002, књига 9)

Layout 1. Index of change numberpopulation in the village Aldinac (List 2002, book 9)

Из приложеног графикона се види да је највећи пад броја становника на просторима Старе планине карактеристичан за међупописни период 1971-1981. што се може приписати дејству великог броја фактора:

- Званичном државном политиком просторог, регионалног и економског планирања планирања, која је развој темељила на индустријализацији, на рачун развоја свих осталих делатности, па и пољопривреде;
- Баријерном функцијом граница на западној фасади СЕВ-а, која је условљена интенцијом носеће силе овог пакта – СССР-а, да прекине међусобне везе држава чланица, чак и са пријатељским земљама, па, дакле и са тадашњом СФРЈ, која је била несврстана земља (Турноцк, Д., 2002);
- Неповољним природним условима, који су додатно потенцирани чињеницом да је у периоду 1950-тих и 60-тих година вршено пошумљавање овог простора са намером да се конзервирају ерозивни процеси, у чему се успело, али је то произвело читав низ других негативних пејсажних трансформација. Новоуведене младе врсте шумских биљака су се експанзивно шириле на рачун ареала

аутохтоних врста и пољопривредних култура, које су иначе насељавале простор неповољних одлика. Са друге стране, у Бугарској је извршено насељавање неаутохтоних врста животиња (нпр. јелен), које су се, немајући природних непријатеља намножиле и тако наносиле штете скромним пољопривредним приносима. Значај овог фактора препознат је и у Студији Парк природе „Стара планина” – Предлог за стављање под заштиту као природног добра од изузетног значаја, коју је израдио Завод за заштиту природе Србије. У поменутом анкетирању из 2003. године 93% испитаника (68 од 73) су на питање: „Да ли се пољопривреда исплати?” одговорили са НЕ, за шта је као узрок наведена, између осталог, и штета коју усевима наноси дивљач код 73% испитаника (53 од 73 испитаника).

Наведени фактори су имали значај снажних *push* фактора који су изазвали миграције становништва и до данас довеле готово до пражњења овога простора. Такође, услед дејства првопоменутог фактора, дошло је до промене економских структура аутохтоног становништва, будући да је традиционално ратарство замењено скромним сточарством, које се у условима недостатка хране за стоку, не може сматрати одрживим.

Са приложеног графика се даље види да након 1981. године, долази до стабилизовања броја становника. Радно активно становништво (мушкарци од 20 до 64, а жене 20 до 59 година старости) су већ напустили село, тако да је сада промена броја становника условљена променом природне компоненте. Захваљујући негативном природном прираштају долази до изумирања ових насеља, али будући да се наше друштво налази у трећем стадијуму демографске транзиције, који се одликује ниским наталитетом и ниским морталитетом, овај процес има лагани темпо, али и неумитан крај.

Зашто је значајан осврт на демографска кретања у насељима пограничних крајева? Сви плански документи, па и најважнији актуелни, Просторни план Републике Србије из 1996. године, говоре о *ревитализацији планинских пограничних регија* (Просторни план Републике Србије, 1996). Мишљења смо да о *ревитализацији ових крајева, а Старопланински крај је егземпларни пример, не може бити ни речи*, јер овај широки пејсажни процес обухвата низ других процеса, а на првом месту демографску стабилизацију повратним миграцијама у ове крајеве и

рехабилитацијом рађања, што подразумева значајан број становника у репродуктивном периоду. Уместо појма ревитализација, умеснији појам је *реутилизација ресурса датог простора*. У склопу детерминисања праваца могуће реутилизације ресурса датог простора, демографски показатељи (промена броја становника, густине насељености – опште, руралне и аграрне, структуре становништва) имају прворазредни значај. Као илустративан пример може послужити село Балта Бериловица, које је у току 80-тих година планирано да буде део Туристичко-рекреативног комплекса „Бабин Зуб” (ИАУС, 1982) заједно са селима Црни Врх и Ћуштица, чије становништво има средњу старост 55,1 годину (мушкарци – 54,54, жене 55,55 година), што је далеко изнад 43 година, што се по Г. Пеневу узима за границу изнад које се становништво на одређеном простору сврстава у стадијум најдубље демографске старости. На основу демографских показатеља становништва Старопланинског краја, одређен је даљи правац изналажења могућих начина за активирање ресурса ове регије, јер се искључују све радно и материјално интензивне делатности, без обзира на постојање природних услова на датом простору.³ С обзиром на природне услове Старопланинског краја, намеће се потреба и могућност развоја одрживог туризма, а идући корак јесте прецизирање најадекватнијих појавних облика у оквиру ове широке категорије.

ПОЈАВНИ ОБЛИЦИ ОДРЖИВОГ ТУРИЗМА

Стара планина, као заштићено добро природе, има специфичан режим заштите који је дефинисан Законом о заштити животне средине Републике Србије, Уредбом о заштити Парка природе „Стара планина”, а Завод за заштиту природе Србије је Влади Републике Србије упутио и Предлог за заштиту Парка природе Стара планина као природног добра од изузетног значаја. Закон о заштити животне средине Републике Србије, чланом 49, став 4, тако предвиђа да је у првом степену заштите забрањено свако коришћење природних богатстава и простора, осим у сврху научних

³ Логика овога приступа базира се на *социјално-географском детерминизму*, који је супротан актуелном приступу у нашој географској школи, који увек полази од природних услова, дајући им примат над друштвеним.

истраживања и контролисане едукације (Јолцић, В., 2002). Самим тим намеће се потреба детерминисања адекватног појавног облика туризма, који неће довести до колизије законске регулативе и привредне активности. Наиме, одређене туристичке активности могу имати снажан импулс за нарушавање природних веза међу компонентама екосистема, што може условити његову ентропију, због чега се развој одрживог туризма мора базирати на еколошком капацитету простора.

Одрживи туризам представља сваки вид туризма који доприноси заштити животне средине, социјалног и економског интегритета и унапређивању природних, створених и културних вредности на трајној основи (www.ekoserb.sr.gov.yu). Његов главни циљ јесте да се туристима омогући уживање и стицање знања о природним, историјским и културним карактеристикама јединственог окружења, уз очување репрезентативности и целовитости локалитета, подстицање економског развоја и добробити локалне заједнице.

Под еколошким капацитетом простора којим се лимитира туристичка активност подразумева се максимални ниво туристичке експлоатације, то јест присутности корисника, а да при томе не дође до угрожавања или ентропије екосистема тог простора (Љешевић, М., 2002). Носећи (еколошки) капацитет простора за заштићена природна планинска добра је 2 – 2,5 посетилаца по хектару (Јанковић, В., 2003), али тај број може и флукуирати у зависности од степена и режима заштите подручја.

Стара планина представља станиште терцијарарних ендемо-реликтних биљних врста, које су се задржале у клисурама, као и глацијалних реликата и ендема на високим деловима планине.

Тако важне ботаничке локације су стављене под посебан режим заштите, као строги природни резервати, и пре свега су у функцији научног и едукативног туризма. Ареали одређених ендемо-реликтних врста се протежу и са бугарске стране, тако да чине једну нераздвојну целину и самим тим намећу потребу и обавезу јединственог режима заштите Старе планине, без обзира на постојање административно-политичке баријере.

На територији Парка природе „Стара планина” једна од најзначајних делатности би могао да буде и ловни туризам, заснован на разноврсним аутохтоним, али и унетим животињским врстама. Ловство, у основи антиеколошка делатност, уз јединствен

Одрживи туризам – Утилизација простора планинских пограничних регија на примеру Старе планине

мониторинг дивљачи у будућој трансграничној регији, може предствалати значајан извор прихода. Мониторинг би се обухватао контролу броја јединки, њихове полне и старосне структуре (да не би дошло до поремећаја еколошке равнотеже), побољшање услова за живот и размножавање дивљачи (изградња појилишта, хранилишта...), вештачки узгој и размножавање јединки и њихово интродуковање уз поштовање изворности (мисли се само на оне животиње које припадају групи аутохтоних врста.

Табела 1. Строги природни резервати Парка природе „Стара планина” (Модификовано према: 14)

Table 1. Rigid natural reservation of Park's nature „Stara planina” (modify to 14)

Строги природни резерват	Ендемо-реликтне биљне врсте	Катастарска општина	Год. заштите
Голема Река	Заједница планинске букве <i>Лузуло-Фагетум сербицум</i>	Црни Врх	1981
Драганиште	Екосистеми смрчевих шума <i>Пицетум ехелсае сербицум</i>	Дојкинц и	1981
Смрче-Арбиње	Тресавска станишта врсте <i>Свертиа пунцата</i> , субалпска заједница бора кривуља <i>Пинетум мугхи</i>	Дојкинц и	1985
Браткова страна		Топли До	1985
Вражја глава	<i>Гентиана лутеа</i> , планински јавор <i>Аџер хелдреицхи</i> , биљна врста <i>Пирола минор</i>	Топли До	1985
Три чуке	Пегава линцура - <i>Гентиана пунцата</i> , бруцкенталија - <i>Бруцкенталиа стиццулифолиа</i> , заједница бора кривуља - <i>Пинетум мугхи</i> , медвеђе грожђе, брусница	Дојкинц и	1985
Копрен	Шлеска врба - <i>Салих силесијаца</i> , зелена јова - <i>Алнус виридис</i> , карнигора росуља - <i>Дросераротундифолиа</i>	Дојкинц и, Јеловица	1985

Дивљач на којој би се заснивао ловни туризам су срна, дивља свиња, зец и јелен.⁴ Поред ових врста треба поменути и дивљачи које су заштићене и које могу представљати основу за развој научно-еколошког туризма. У ову групу дивљачи спадају јаребица камењарка, голуб криваш, тетреб, медвед, јазавац, рис и др. Поред тога, треба додати да Стара планина као највећи центар диверзитета орнитофауне на Балкану, представља подручје од међународног значаја за птице Европе, због чега је уврштено у ИБА листу, што још једном потврђује репрезентативност и аутентичност овог планинског масива. Ихтиофауна је представљена са 16 врста риба из 6 различитих фамилија (Стојановић, С., 1991). Поред поточне пастрмке, која живи у Топлодолској, Дојкиначкој, Јеловичкој реци и горњем току Височице, значајне врсте су и мрена, клен, скобаљ, поточни рак, и др. Једна од економски значајнијих врста је калифорнијска пастрмка у горњем току Височице.

Еколошки капацитет Старе планине за потребе развоја ловног туризма може се одредити на основу Петогодишњих планова развоја Парка природе „Стара планина”, чије је доношење у обавези субјекта који управља природним добром – ЈП „Србија-шуме”. Овај програм, између осталог, садржи и преглед бројности дивљачи и њиховог природног прирараштаја, на основу кога се дају пројекције бројности за период од 5 година. Ако се овај број стави у однос са стандардом лова код ловног туризма, на пример да један ловац у току боравка у туристичком месту одстрани 3 грла крупне дивљачи, може се планирати број ловаца, како се не би угрозио опстанак тих врста. У том смислу је потребно осавременити систем мониторинга (праћења поштовања правила лова) и наплаћивања адекватних такси за устрељену дивљач.

Постојећи биодиверзитет Старе планине је одговор на њен геодиверзитет. Овај планински масив је настао у току алпске орогене и изграђен је у основи од стена палеозојске и мезозојске старости. Дејством ендогених и егзогених сила створени су морфогенетски типови рељефа (табела 2) који са становишта раритетности и егземпларности ово подручје чине јединственим у ширем регионалном контексту. Заступљени су периглацијални, флувијални, ерозивни, крашки и падински процеси и облици (табела 2).

⁴ Јелен не припада групи аутохтоних врста дивљачи, већ је он *врста која је насељена седамдесетих година на бугарском делу Старе планине, па је миграцијом дошао и у наш део ловишта и сада представља део популације*. Видети: Завод за заштиту природе, 2003.

Међутим, са становишта туристичке валоризације структура објеката геонаслеђа представља ограничавајући фактор за развој масовног туризма. Основни критеријуми за избор објеката геонаслеђа су стручни и естетски критеријум. Како је већина објеката изабрана по *критеријуму стручности*, углавном не остављају естетски утисак на посматрача, па тиме ни мотив који би могао да привуче велико туристичко тржиште. Објекти геонаслеђа изабрани по овом критеријуму углавном анимирају туристе са становишта научног и едукативног туризма. Како је овде реч о туристичким кретањима невеликог интензитета, која не захтевају изградњу додатне капитално интензивне инфраструктуре и сервисних објеката, овој врсти туризма се никако не може приписати улога детериорације предела, што их чини одрживим у овако фрагилном простору.

Табела 2. Геодиверзитет Старе планине (према сопственим истраживањима)
Table 2. Geodiversitet of Stara planina (our research)

Генетски типови рељефа	Морфогенетски типови	Катастарска општина	Година заштите
крас	Увала Понор	Дојкинци	предложено
	Увала Вртибог	Гостуша, Паклештица	предложено
флувијални рељеф	Клисуре Владикине плоче	Рсовци	предложено
	Сутеска Росомачке реке	Росомач	предложено
	Укљештени меандри Темштице	Темска	предложено
	Водопад Бигреног потока	Стењинац	1981
остењак	Бабин зуб	Црни врх	1981
периглацијални рељеф	Клизећи блокови - Бабин зуб	Црни врх	предложено
	Туфури - травне хумке увале Понор	Дојкинци	предложено
	Мразно-снежаничке улоке - Копрен	Дојкинци	предложено
тресаве	Кржаве баре	Дојкинци, Топли До	предложено
	Копрен	Дојкинци	предложено

ЗАКЉУЧАК

Погранични простори Србије већином спадају у неразвијене крајеве. Граница према Бугарској, а нарочито Старопланински крај, услед неповољних природних одлика и бурних историјских догађаја представља праву планинску тврђаву. Овакве одлике довеле су до демографског пражњења великог дела територије наше земље (нарочито у Источној Србији) и респектоване су и у планерској пракси (карта 1) инсистирањем на центрипеталној просторној структури. Обзиром да су демографски процеси на овим просторима конзервирани, те стога иреверзибилни, стварање приграничне регије могуће је тек у једном свом сегменту – заштити биодиверзитета. Примери оваквих интеграција у свету су многобројни и подржани од стране *Ворлд Вилде Фунд фор Натуре (WWF)*, *Ворл Банк'с Гобал Енвиронментал Фацилиту (ГЕФ)*, *УСАИД*, *Америцан Институте фор Еаст-Вест Студиес (ИЕВС)*, *Интеррег* и *ТАЦИС* програм (које финансира Европска Унија), а на нашим просторима у неколико последњих година и од Пакта за стабилност Југоисточне Европе, односно његовог Регионалног програма за реконструкцију животне средине. Циљ свих ових програма је да се очува биодиверзитет уз активно учешће инвеститора са пилот програмима заштите који се односе на управљање коришћењем земљишта и одрживи туризам. У том смислу су се нарочито успешним показали пројекти заштите Источно-Карпатског међуна-родног резервата биосфере и Зелени коридор Доњег Дунава, кроз удружене акције Румуније, Бугарске, Молдавије и Украјине, који би могли да послуже као модел и у трансграничној сарадњи на заштити и управљању Старом планином.

Као појавни облици одрживог туризма који на најбољи начин одговарају условима Старе планине препознати су ловни, научно-едукативни и транзитни туризам. Обзиром да они не захтевају велика материјална улагања, на просторима Старе планине могу се са становишта рецептиве, једноставно уклопити у концепције развоја „Еџолодге”-а и „Греен Хотелс”-а. Термин „Еџолодге” подразумева све врсте смештаја који штити природне и културне компоненте свог окружења, током изградје врши минималан утицај на животну средину, уклапа се у специфични контекст окружења, користи алтернативна, одржива средства у потрошњи воде, обезбеђује пажљиво поступање са смећем и отпадним водама, одлично сарађује

са локалним становништвом, примењује програме еколошког образовања и васпитања запослених и туриста и даје допринос одрживом развоју локалне заједнице кроз истраживачке програме www.ekoserb.sr.gov.yu. Овај појам је први пут употребљен на Првом међународном форуму о екосмештају 1994. године на Девичанским острвима. Постојећи рецептивни објекти на Старој планини (планинарски дом и хотел на Бабином зубу и приватни смештаји) се одликују незнатним степеном антропопресије и уклапају у концепцију еcoloдге-а.

Импулс за активирање пасивних пограничних крајева и њихову трансформацију у трансграничне регије (макар и само у једном ужем смислу) представљају повољне политичке прилике, изражене пријатељским билатералним односима суседних држава. Оне се морају узимати у обзир и у апликативним географским проучавањима која, не смеју да остану вредносно неутрална, заснована на принципима географског детерминизма. Ово произилази из захтева да географско проучавање, због своје потенцијалне примене, буде усмерено у ванпрезентском правцу, а свака антиципација географских процеса и управљање њима (које смо слободни да назовемо геоменаџментом) је унапред осуђено на неуспех без познавања политичког миљеа у којима се ти процеси одвијају. Процес планирања у том смислу мора бити стално отворен процес.

ЛИТЕРАТУРА:

1. ----- (2003): **Park prirode „Stara planina” – Predlog za stavljanje pod zaštitu kao prirodnog dobra od izuzetnog značaja** (studija), Zavod za zaštitu prirode Srbije, Beograd.
2. ----- (1982): **Prostorni plan kopmpleksa „Babin zub” na Staroj planini kao područja posebne (turističko-rekreativne) namene**, IAUS, Beograd.
3. k ----- (1988): **Razvoj, organizacija i uređenje visokoplaninskih područja uže Srbije (na primeru Kopaonika)**, IAUS, Beograd.
4. Grčić, M. (2000): **Politička geografija**, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
5. Grčić, M. (1992): **Promene funkcija granica i transformacija kulturnog pejsaža u pograničnoj zoni**, Zbornik radova, sveska 40, Geografski fakultet, Beograd.
6. Janković, V. (2003): **Usmeravanje kretanja posetilaca u zaštićenim područjima kao pretpos-tavka integracije Srbije u Evropu**, Zbornik radova: O prioritetima prostornog razvoja Srbije, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, pp. 19-28.

7. Joldžić, V. (2002): **Ekološko pravo – opšti i poseban deo**, Savezni sekretarijat za rad, zdravlje i socijalno staranje, Sektor za životnu sredinu, Beograd.
8. Kojović, M. (1987): **Razvoj pograničnih područja u prostornim planovima republika i pokrajina**, Zbornik radova sa naučnog simpozijuma Geografski problemi pograničnih regija naše zemlje, Vranje, pp. 137-145.
9. Lješević, M. (2002): **Ruralna ekologija**, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.
10. Lješević, M. (1994): **Ekološki principi razgraničavanja država i ekološki međudržavni odnosi**, Zbornik radova: Osnovni principi razgraničenja država, VGI, Beograd, pp. 217-226, .
11. ----- (2004): Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2002. godine, **Stanovništvo – uporedni pregled broja stanovnika 1948, 1953, 1961, 1971, 1981, 1991. i 2002. godine** (knjiga 9), Republički zavod za statistiku, Beograd.
12. ----- (1996): **Prostorni plan Republike Srbije**, Službeni glasnik Republike Srbije, Beograd.
13. Stojanović, S. (1991): **Mogući oblici turizma pograničnih opština Stare planine**, Geografski problemi pograničnih krajeva Srbije (naučna monografija), Geografski fakultet PMF-a u Beogradu, Beograd, pp. 169-176.
14. Turnock, D. (2002): **Cross-border Cooperation: a Major Element in Regional Policy in the New East Central Europe**, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 112-113, Novi Sad, pp. 149- 166.
15. www.ekoserb.sr.gov.yu

SUSTAINABLE TOURISM – SPACE UTILISATION OF MOUNTAIN BOUNDARY REGIONS

– S u m m a r y –

Boundary regions of Serbia, especially mountainous, are among the least developed regions in the country. The causes for this have political and economical origins: encouraged industrialization and urbanization after the Second World War, policy of isolation from the neighboring countries (barrier function of a border), and directing of economic and demographic development towards big towns, dynamic demographic and economic centers. One of the most obvious examples of this process is Mt. Stara Planina. It goes through a complete demographic decrease; while on the other hand, it is a Nature Park, nominated for the status of a Natural Reserve (MAB Programme). The answers of the state authorities to the problems of boundary regions are mostly inadequate. On Mt. Stara Planina a re-forestation programme took part, with the aim of erosion processes conservation and the development of forestry. However, the consequences of this were completely negative: spreading of forest areas decreased the surface of cultivation land; increased number of wild animals obstructed the development of traditional agriculture, and produced negative push effects, increasing the emigration. Earlier strategies and development plans dealt with the possibilities of *revitalization* of boundary regions, from the aspect of desired, instead of real socio-economic condition, and therefore they were never really accomplished. Regarding this fact, this paper does not deal with *revitalization* of these areas (which would mean the

Одрживи туризам – Утилизација простора планинских пограничних регија на
примеру Старе планине

return of population and revival of the settlements), because it would be impossible, but more likely with *reutilization* of available resources (natural and anthropogenic). One of the most significant directions is the development of hunting tourism, as the only form of sustainable tourism appropriate for this area.